

Кіреєнко К. В. Символіка назв птахів в українських любовних замовляннях / К. В. Кіреєнко // Лінгвістика : зб. наук. пр. – Луганськ : Вид-во ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2011. – № 3 (24). – Ч. II. – 232 с. – С. 28 – 32.

УДК 811.161.2'371

К. В. Кіреєнко (Луганськ)

СИМВОЛІКА НАЗВ ПТАХІВ В УКРАЇНСЬКИХ ЛЮБОВНИХ ЗАМОВЛЯННЯХ

Замовляння – чи не найдавніший вид народної духовної культури, пов'язаний з дохристиянськими віруваннями, з міфологією, обрядовими магічними діями, а також з вірою у чарівну силу слова і ритму. Дослідження замовлянь є складною проблемою з кількох причин. По-перше, вони становлять найдавніший пласт словесності народу. Тому тексти, які дійшли до нас, значно деформовані. По-друге, їх езотеричність (таємничість, своєрідний код) та сакральність (священність) стали перешкодою у їх фіксуванні та записуванні. Таємниця чарівної народної магії суворо охоронялася неписаними законами; розголошення її могло спричинити до великого лиха, тяжкого покарання, оскільки світ цей особливий, пов'язаний з надприродними силами. По-третє, навіть з текстів, що дійшли до нас, зрозуміло, що словесне їх виголошення супроводжувалося певними діями чи символічними зображеннями, імітуваннями прикликуваної сили.

Перші дослідження семантичних особливостей замовлянь слов'янської магичної традиції і їхній зв'язок з давніми віруваннями репрезентуються працями П. Іващенка, М. Крушинського, В. Мансіки, В. Міллера, М. Познанського. Дослідженням походження замовлянь займалися М. Грушевський, І. Огієнко. Реконструкційний напрямок, що вивчає замовляння як пратекст з притаманними йому архетипами представлений роботами Г. Барташевич, Л. Виноградової, С. Дмитрієвої, Е. Померанцевої, В. Топорова, В. Соколової. Сучасні вчені Г. Попов, О. Сидоров, В. Харитонова вивчають замовляння як психічний феномен.

Замовляння були протягом багатьох століть “серцевинною святинею язичницького світогляду та життєвого укладу” [Новикова 1993: 8]. У них перед нами постає найархаїчніший шар язичницької свідомості та язичницької культури. У замовляннях відбивається єдність зі світом природи, що втрачено сучасною людиною. Пропонована розвідка є частиною комплексного лінгвістичного дослідження і дає можливість простежити відображення архаїчних уявлень, первісного світогляду у свідомості ворожбитів української магичної традиції та витлумачити символіку птахів любовних замовлянь. Матеріалом аналізу послужили такі збірки замовлянь як “Ви, зорі-зориці: Українська народна магична поезія” [Ви 1991], “Словесна магія українців” [СМУ 1998], “Українські замовляння” [УЗ 1993], “Українські чари” [УЧ 1992]. Під час аналізу ми спиралися на тлумачення символів

української магичної традиції В. Войтовичем (“Українська міфологія”) [Войтович 2005], В. Давидюком (“Первісна міфологія українського фольклору”) [Давидюк 2007], В. Жайворонком (“Знаки української етнокультури”) [Жайворонко 2006] і М. Новиковою (“Прасвіт українських замовлянь”) [Новикова 1993].

В українських любовних замовляннях нами були виявлені згадки про тварин нижнього царства (*змій (гад, гадина, гадюка, вуж), жаба, риба*), тварин верхнього царства (*сокіл, голуб*) та тварин середнього царства (*звірі*). Останні репрезентовані як дикими (*вовк, ведмідь (ведмедича), лисиця, соболь*) так і домашніми (*корова (теля), кінь, лошиця (лоша), ослиця (осля), коза, вівця, кіт, собака*) тваринами. У групі хижаків центральними є *ведмідь* і *вовк*. Розміри статті не дозволяють нам детально викласти аналіз усієї тваринної символіки українських любовних замовлянь, тож зупинимося на тваринах верхнього царства, тобто птахам.

В. Войтович зазначає, що птахи у народних уявленнях є образами душ і наводить з цього приводу поліську легенду про те, що ходячий мрець дістав рукою з рота людини, яка спала, душу – білу блискучу пташку [Войтович 2005: 400]. До того ж, голуб у народній свідомості – “Божа птиця”, посередник між богом та людьми, Дух Святий [Войтович 2005: 402], а також небесний вісник й душа померлого. Тому голуб до останнього часу вважається святою птахою в багатьох місцевостях

України, а в деяких народних обрядових піснях уособлюється як ангел і навіть як Святе Різдво [Жайворонок 2006: 141].

Сокіл у народній уяві – це символ хоробрості, швидкості, зіркості, злету, молодості, сили, розуму, тому його порівнюють або з совою, або з вороною: *“Видно сокола по польоту, а сову по погляді”*, *“Де соколи літають, там ворони не пускають”*, *“Сокіл з місяця, а сова на місці”*, *“Пізнала сова сокола”*, *“Не пара сова до сокола”*. За віруваннями, сокіл – символ бога Рода, охоронець “живого вогню” та Дерева життя; золотокрилий птах, що приніс на землю іскри небесного вогню [Жайворонок 2006: 559]. У казках він за допомогою “живої води” рятує багатьох героїв. Про сакральність сокола свідчить й те, що він вважається посередником між світами, оскільки переносить мертвих у потойбіччя [Войтович 2005: 413]. За влучним висловом М. Новикової, “соколині очі” – “дійові” й “віщі” [Новикова 1993: 221]. Тож коли ворожбит промовляє: *“Я проти тебе з ласкою, ти до мене з добротою і з ласкою. У мені **очі соколині**, а брови соболині, а у тебе добра ласка на мене, народженну, хрещену і молитвяну рабу Божу Марію”* [УЗ 1993: 37], то набуває сили лімінальної (порубіжної) істоти, наближеної до “діючого” потойбічного світу. Як наголошує В. Давидюк, тільки статус порубіжної істоти і міг бути визначальним при наділенні людського індивіда правом магічного впливу на здоров’я людей [Давидюк 2007: 240].

Сокіл належить до найархаїчнішого шару світобудови замовлянь, бо лише він співвіднесений з конем (на соколі їдуть

верхи, як на коні): *“Я до тебе на соколі йду, ти ж глянь на мене соколиними очима і привернися до мене своїм добрим серцем до народженої, хрещеної і молитвяної раби Божої Марії.”* [УЗ 1993: 37]. Зв'язок коня і сокола – міжнаціональне фольклорно-міфологічне явище, що сягає глибини тисячоліть. Птах-кінь завжди пов'язаний з магічними сюжетами та обрядами, міфологічними (або героїко-міфологічними) персонажами. На думку М. Новикової, співвіднести якийсь предмет із одвічними властивостями верхнього царства (висота, летючість, крилатість і т. д.) для стародавнього мислення означало визнати цей предмет (або цю особу) священним, наділеним надприродними силами. Крім того, птах був дуже рано осмислений як медіатор (посередник): переносник мертвих або шаманів (або – пізніше – душ) у верхнє царство. Коли головним засобом пересування став кінь, у міфосюжетах коневі було надано атрибутів птаха (крилатий кінь; кінь, що скаче “пониже облака ходячого” в билині), а за птахом закріплено атрибути коня [Новикова 1993: 220].

Про зв'язок сокола у народній свідомості з темою кохання свідчить й те, що у народних піснях він виступає символом козака: *“Ой високо соколові до неба літати. Ой далеко козакові до осені ждати”*, а у весільних – символом згоди сердець молодих: *“Коло двору тестевого соколя облітає Да в вишневий сад заглядає: Там галочка гніздечко звиває. Вий, галочко, собі і мені. Собі ізвий на камені, мені на яворі. Собі ізвий із руті-м'яти, мені із барвінку”*. До того ж, сокіл –

традиційне ласкаве називання чоловіка або жінки (переважно при звертанні). *Серце моє, доля моя! Соколе мій милий!* (Т. Шевченко); *Годі ж бо, сестро, тужити, моя жалібнице, Годі квилити-проквилити, ясна соколице* (П. Куліш) [Жайворонок 2006: 560].

Голуб – жертвний птах, символ чистоти, очищення, а також шлюбно-ритуальних обрядодійств [Войтович 2005: 402]. “Голуб без очей” – птах з виколотими очима, тобто позбавлений магічної сили: *“Як голубу без очей, так би тобі, раба Божя Марія, за мною без ночей”* [УЗ 1993: 46]. Ритуальне осліплення застосовувалося у давнину до супротивників високого рангу, аж до царського, і, як оскоплення чи відтинання правої руки, свідчило про не просто покарання, а й позбавлення священної сили, а отже, й прав на верховенство [Новикова 1993: 224 – 225]. Отже, через магію за аналогією голуб без очей мусив навести знемогу, тугу, тобто так само позбавити сили.

У багатьох народів світу (зокрема й українського) голуби виступають символом щирого, ніжного, вічного кохання, тому кажуть: *“Любляться, як голубів пара”*; у Панаса Мирного читаємо: *“Вони [Галя й Чіпка] справді як ті голуби: де одно, там і друге”*. Назва постає традиційним народнопоетичним порівнянням (у Л. Глібова: *“Кучерявенький синок, як той сизий голубок”*). У весільних піснях птах символізує молодого (голуб) і молоду (голубка), згідно з чим послухати гудіння голубів означає засвататися і покинути свій рід. Два голуби

символізують любовно-шлюбні стосунки, творчу силу, кохання (тому фігурками голубів оздоблюють весільний коровай). У піснях голуби п'ють воду, а потім розлітаються – символ розлуки, і, навпаки, разом п'ють воду, цілуються і крильцями обнімаються – символ згоди між закоханими. Голуб без пари символізує самотнього чи покинутого парубка. Назва птаха, як і “сокіл”, уживається як ласкаве наймення або звертання до чоловіка (жінки), отже, як вираження любові й ніжності: *Прости мені, мій голубе, мій соколе милий* (Т. Шевченко); *Ой, чого ти зажурилась, голубко сизенька?* (пісня); *Ганнусю, рибко, душко, любко, Рятуй мене, моя голубко* (І. Котляревський); *Та я іду попід дуба, звідаюся дуба, Та чи сюди доріжина до мого голуба* (коломийка); *Мій голубчику-братоньку, Прийми мене на зимоньку* (пісня). Голуб виступає також символом доброти, чистоти, незлобливості, пор. у П. Куліша: *“Уродилася Настуся – серце голубине”*. Найкращий народний епітет для батька – сизий голубочок. [Жайворонок 2006: 141 – 143].

Отже, підсумовуємо все вищесказане таким чином. Замовляння – це складова частина зафіксованої у фольклорі архаїчної етнічної картини світу. На глибинному рівні вони є продуктом найдавнішого магічного світогляду, для якого характерна віра у всеосяжний зв'язок усього суцього, у безперервність буття, емоційно-образне сприйняття світу, уособлення природи. На мовленнєвому рівні названі світоглядні особливості відтворюються передусім у таких

різновидах замовлянь, як замовляння-діалоги, епічні замовляння, за допомогою різноманітних засобів уособлення й персоніфікації, зокрема й тварин та птахів. Інформативним для подальших студій у цьому напрямку ми вважаємо розвідки про лінгвокультурологічний і когнітивний аналіз наявної у замовляннях водної, рослинної і анатомічної символіки.

Література

Ви 1991 – Ви, зорі-зориці... : Українська народна магічна поезія : (Замовляння) / Упоряд. М. Г. Василенка, Т. М. Шевчук ; Передм. М. Г. Василенка. – К. : Молодь, 1991. – 336 с.

Войтович 2005 – Войтович В. Українська міфологія / Валерій Войтович. – Вид. 2-ге, стереотип. – К. : Либідь, 2005. – 664 с.

Давидюк 2007 – Давидюк В. Ф. Первісна міфологія українського фольклору / В. Ф. Давидюк. – Луцьк : Волинська книга, 2007. – 324 с.

Жайворонок 2006 – Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури : Словник-довідник / В. В. Жайворонок. – К. : Довіра, 2006. – 703 с.

Новикова 1993 – Новикова М. Прасвіт українських замовлянь / Марина Новикова // Українські замовляння / [упоряд. М. Н. Москаленко ; авт. передм. М. О. Новикова]. – К. : Дніпро, 1993. – 309 с. – С. 7 – 29; 199 – 306.

СМУ 1998 – Словесна магія українців [Текст] / упоряд. В. П. Фісун. – К. : Бібліотека українця, 1998. – 104 с.

УЗ 1993 – Українські замовляння / [упоряд. М. Н. Москаленко; авт. передм. М. О. Новикова]. – К. : Дніпро, 1993. – 309 с.

УЧ 1992 – Українські чари / Упоряд. О. М. Таланчук. – К. : Либидь, 1992. – 96 с.

Кіресенко К. В. Символіка назв птахів в українських любовних замовляннях

Стаття присвячена символічному аналізу лінгвoseміотичного феномену замовлянь й дослідженню особливостей відображення первісних вірувань і культів у любовних замовляннях української вербальної магичної традиції.

Ключові слова: вербальна магія, замовляння, ритуал, міфологічна свідомість, символ.

Киреенко Е. В. Символика названий птиц в украинских любовных заговорах

Статья посвящена символическому анализу лингвoseмиотического феномена заговоров и определению особенностей отображения первобытных верований и культов в любовных заговорах украинской вербальной магической традиции.

Ключевые слова: вербальная магия, заговоры, ритуал, мифологическое сознание, символ.

Kireienko K. V. Bird symbols in Ukrainian love charms

The article focuses on the symbolic analysis of linguosemiotic phenomenon of charms. It also deals with determination of peculiarities of primeval believes and cults reflection in love charms in Ukrainian verbal magic tradition.

Key words: verbal magic, charms, ritual, mythological consciousness, symbol.